

Tarih Okulu
Yaz 2009
Sayı IV, 127-136.

DELHİ SULTANI ŞEMSEDDİN İLTUTMUŞ'UN KIRK MEMLÛKU *CIHİLGANİ KİMDİ?¹**

Gavin HAMBLY
Çeviren: Gaye YAVUZCAN**

Sultan Şemseddin İltutmuş'un² 633/1236'daki ölümünden Gıyaseddin Balaban'ın 664/1266'da hâkimiyeti ele geçirmesine kadar geçen otuz yıl, özellikle Sultan Nasıreddin Mahmud'un 644/1246'da tahta çıkışından önceki süreç, Delhi Sultanlığı'nın erken tarihinde nispeten farklı bir politik istikrarsızlık dönemidir. Bu sürecin özelliklerinden biri, bütün tarihçiler tarafından işaret edildiği gibi, otuz sene boyunca görece zayıf ve genel olarak ellerinde önemsiz bir kukla durumundaki hükümdarlar üzerinde az ya da çok, fakat kesintisiz kontrol sağlayan, Sultan Şemseddin İltutmuş'un kırk memlûğu*** "Kırklar" tarafından üstlenilen baskın roldür.³

---

* Başlıkta, konunun Türkiye'de ilk olarak ele alındığı çalışmalarda kullanılan "cihilgani" terimine yer verilmekle birlikte, metin içerisinde onun anlam karşılığı olan "kırklar" ifadesi tercih edilecektir.

¹ Bu çalışmanın genişletilmiş bir versiyonu American Historical Association'un Pasifik Sahili Şubesi'nde, San Diego, California'da Ağustos 1969'da sunulmuştur. Çeviride esas alınan metin "*Who Were the Chihilgānī, the Forty Slaves of Sulṭān Shams Al-Dīn İltutmish of Delhi?*" başlığıyla 1972'de British Institute of Persian Studies tarafından *Iran*, Vol. 10, ss.57 – 65'te yayımlanmıştır.

** Arş. Gör., Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi ABD.

Çeviri çalışmamı değerlendirme nezaketini gösteren danışmanım Prof. Dr. Mehmet ERSAN'a teşekkürlerimi sunarım.

² Bu sultanın ismi üzerindeki münakaşa nihayet Simon Digby tarafından "İtemish od İltutmish? A Reconsideration of the Name of the Delhi Sultan" (*Iran* VIII 1970, ss. 57 – 64) çalışmasında sonuçlandırılmıştır.

*** Metinde kırklar "köle" (slave) olarak geçmektedir. Ancak biz, askerî işlevlerinin ön planda olmasını gözetererek gerek kırkları, gerekse kırkların dâhil olduğu grubun genelini "memlûk" olarak nitelemeyi tercih ettik.

³ Şemsî Sultanlar'ın silsilesi şu şekildedir: (1) Şemseddin İltutmuş (607 – 633 / 1210 – 1236), (2) Rükneddin Firuz (633 / 1236), (3) Raziyye (633 – 637 / 1236 – 1240), (4) Muizzeddin Behram

Kırklar'ın kim olduklarını ve Darü'l-İslâm'ın sınırında son zamanlarda kurulan ve karışıklık halinde olan bu ülkede oynadıkları rolü bilmek iyi olurdu. Ancak ne yazık ki, devrin kaynakları onlardan çok az söz etmektedir. Yine de bu durum tarihçileri konuya yaklaşımlarında hayal güçlerini kullanmaktan alıkoymamaktadır. Stanley Lane-Pole, Delhi Sultanlığı üzerine çalışmalarını yeni başladığı dönemde, konu üzerinde oldukça ihtiyatlı yaklaşımlarda bulunmuştur ancak, onun Kırklar hakkındaki görüşleri Müslüman Hindistan tarihçilerinin daha önceki kuşağının, *The Cambridge History of India*'da yayınlanan görüşlerin bir örneğidir.⁴ Lane-Poole'nin görüşüne göre, Kırklar özünde cüretkâr muhafızlardır.⁵

Memlûk sistemi Aybek ve İltemiş'in başarılı hâkimiyetleri döneminde giderek güç kazandı. İkincisi Türk memlûklardan "Kırklar" olarak bilinen birlikler oluşturmuştur ve bu adamlar, efendilerinin elinin üzerlerinden kalkmasından faydalanarak, krallığın zenginliği ve gücünü kendi aralarında paylaşmışlardır. İltemiş'e büyük bir beceriyle hizmet eden hür adamlar yerlerinden alınmış ve bütün kontrol "Kırklar"ın eline geçmiştir.

Otuz yıldan uzun bir zamanın ardından, genç bilim adamı İbni Hasan, bu geleneğe şiddetle karşı çıkarak, varsayımı basitleştirmiş ve doğrudan kanıttan yoksun olmasına rağmen, en ilgi çekici alternatif teoriyi ortaya koymuştur:

... Şemseddin ayrıca kendisine sadık destekçiler meydana getirdi ve bunları merkezde tuttu. Bu durumun ülkenin kaynaklarını ve ordu mensuplarını aralarında paylaşmış bulunan askerî önderlerin güçleri ve hırsları üzerinde bir kontrol sağlaması bekleniyordu. Söz konusu edilen sadık kimseler, "Kırklar" olarak biliniyordu.

Bu yararlı bir yöntemdi ve memlûk hanedanı döneminde oldukça iyi işledi. Hanedana tam destek verdiler ve Şemseddin'in haleflerinin zayıflığına rağmen, taht bu hanedanda kaldı. Değişiklikler krallığın ve tahtın çıkarları için yapıldı ve zayıf, değersiz hükümdarların yerine her zaman daha güçlü ve becerikli olanlar getirildi. Uygulama krallıktaki Müslüman unsurların hırslarını oldukça kısıtlı bir gruba indirgedi ve hanedan geleneği kuruldu. Ancak planın başarısı ve tecrübesi saraydaki grupla eyaletlerdeki komutanların birliğine

---

(637 – 639 / 1240 – 1242), (5) Alâeddin Mesud (639 – 644 / 1242 – 1246), (6) Nasıreddin Mahmud (644 – 664 / 1246 – 1266)

⁴ The Cambridge History of India, editör Sör Wolseley Haig (Cambridge, 1928), III, s. 61.

I. H. Qureshhi de *The Cambridge History of Islam*'da (editör P. M. Holt, Ann K. S. Lambton ve Bernard Lewis, Cambridge, 1970, II, ss. 6 – 7) aynı görüşü savunur.

⁵ S. Lane-Poole, *Medieval India Under Mohammedan Rule* (Londra, 1903), s. 76.

(uyumuna) bağlıydı. Bu git gide olanaksız hale geldi ve diğer hâkim sınıf üyeleri, Kırkların hâkimiyetini sindiremeyip, buna karşı koymaya başladılar.⁶

Daha yakın bir zamanda A. B. M. Hamidullah, bu teoriye, her ne kadar yine destekleyici bilgidен yoksun olsa da, yeni bir hacim kazandırdı.

Varlık sebepleri efendilerinin ailelerine hizmet etmek olan bir grup güvenilir ve etkin memlûk varken, geniş bir sülale, kralın çıkarlarına uygun değildi. İltutmuş, oğullarının yeteneği konusunda yanılgıya düşmemiştir. Karşıt eğilimleri bertaraf etmenin tek yolu, şahsî muhafızlarını ailesinin yanında duracak ve böylelikle mutlak monarşisini destekleyecek bir birlik şeklinde yapılandırmak olarak görünüyordu. Böylece tıpkı Muizzi ve Kutbî köleler gibi, Şemsî kölelerin de politik bir grup teşkil etmelerine izin verildi. İltutmuş'un ölümünden sonra bunlar "Kırklar" ortak adını aldılar. Eski sultanlarının ölümünden sonra onun bağlılarını yanlarına çekerek ya da ortadan kaldırarak, üst yönetimi ele geçirdiler. ... Sonuçta, ilgi çekici bir tablo ortaya çıktı: Efendilerine ailesinin gücünü destekleme sözü vermiş olan, devleti dışarıdan yeni gelenlerin yerinin olmadığı çok geniş bir yuva gibi gören, bir grup memlûk. Sultanlık bir nevi aile hükümeti haline getirildi.⁷

K. A. Nizami hepsinden farklı bir görüştedir. O, Kırklar'ı daha geniş bir yönetici seçkinin içinde memlûk komutanların oluşturduğu bir dayanışma grubu olarak görür. Bunlar Moğol tahribatının şafağında Hindistan'a kaçan Orta Asyalı hür göçmenlerin davetsiz gelişi, ya da alt kıtada (Hindistan'da) doğup büyümüş yerli Müslüman seçkinlerin ortaya çıkması sebepleriyle, hizmet tekellerinin tehdit altında kalmaması ortak kaygısıyla bir araya gelmişlerdir. "Bu, muhtemelen birlik politikasındaki Hindu unsurların artan yönetimdeki etki sahibi olma iddiası idi," diyor Nizami, "ki, bu da Türk meliklerin Kırklar olarak bilinen politik grupta bir araya gelmelerine yol açtı."⁸

Elimizde Kırklar üzerine üç farklı tez var: (1) Kırklar, varlık nedenleri dışarıklılıları tekellerinde gördükleri devlet memuriyetlerinden mahrum bırakmak olan, bencil bir oligarşi kuran Türk memlûkları idiler. (2) Kırklar,

⁶ İbn Hasan, *The Central Structure of the Mughal Empire*, (Oxford, 1936), ss. 44–45.

⁷ A. B. M. Habibullah, *The Foundations of Muslim Rule in India* (Allahabad, 1961), ss. 345 – 346. Hükümdarın ailesinin şahsî muhafızlarına görece daha az güvenilir olduğu iddiası on birinci yüzyılda Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından ortaya atılmıştır: Bir sadık köle, yüz oğuldan yeğdir; çünkü ikincisi babasının ölümünü arzular, ilki ise efendisinin uzun bir ömür sürmesini.

⁸ K. A. Nizami, *Some Aspects of Religion and Politics in India During the 13th Century* (Aligarh, 1961), s. 127.

Şemseddin İltutmuş tarafından başlangıç aşamasındaki sultanlığa özel bir yapısal karakter kazandırmak amacıyla bilinçli olarak oluşturulmuş, bağlı bir grup idiler. (3) Kırklar, o zamana kadar Sultan'ın Türk memlûk komutanlarının sahip oldukları tekeli, fazlalıklardan (örneğin Orta Asya ve İran'dan gelen hür mülteciler ve yerli Müslümanların genişleyen sınıfı gibi) koruma ihtiyacından doğmuş, sık dokulu bir fraksiyon idiler. Aslında, her üç yaklaşım da, her ne kadar ne karşılıklı olarak birbirleriyle çelişkili, ne de genel makullükten yoksun değillerse de, çok ince bir gerçek kökenine dayanır.

Delhi'nin "Köle Kralları" denilen Guruların Şansabani hanedanının vakanüvisi olan ve bu sarayda Tabakat-ı Nasırî'yi kaleme alan Cüzcanî, Kırklar hakkında bir kayıt düşmemiştir. Böylece diyebiliriz ki, muhtemelen Kırklar hakkında bildiğimiz en erken kayıt, Ziyaeddin Beranî tarafından Sultan Fîruz Tuğluk'un 752/1351'de tahta çıkması ile 758/1357'de müellifin ölümüne dek geçen süre içerisinde, ya da başka bir deyişle, Gıyaseddin Balaban'ın tahta çıkmasından yaklaşık doksan yıl sonra tamamlanmış bulunan Tarih-i Fîrûz'da yer almaktadır. Modern tarihçilerin Kırklar hakkında elde ettikleri bilgiler, Beranî'ye ya da onun eserini kaynak olarak kullanan sonraki yazarların eserlerine dayanmaktadır.

Kırklardan en az biriyle (Balaban) çağdaş ve yakın olan Cüzcanî'nin bu terimi kullanmaktan kaçınması, belki de çok şaşırtıcı değildir. Bu aslında başkent sokaklarında dillerde dolaşan, fakat özellikle başlangıçta bir aşağılama ifadesi içeren, yönetici seçkinlerle iş birliği içinde bulunanların dudaklarından dökülmeyen yaygın bir lakap olabilir.

Beranî bunu büyük olasılıkla aşağılama ifadesi olarak ve tıpkı kendisi gibi, bir önceki yüzyıl hakkındaki bilgilerini eski Delhi aileleri arasında nesilden nesile aktaran sözlü gelenekten alan çağdaşları üzerinde yapacağı etkinin bilincine sahip bulunarak kullanır. Tarih-i Fîrûz Şah konusunda Dr. Hardy'nin "bu bir anal ya da vakayiname değil, didaktik İslâm tarihçiliğinin bir örneğidir" şeklindeki uyarısı büyük ölçüde dikkate alınmalıdır.⁹ İster kendi yaşadığı çağı, ister daha erken bir dönemi yazsın, Beranî hükümdarların sorumluluk gerektiren memuriyetleri alt kademede doğmuş sonradan görmelere, hem gayri Müslim Hinduları ve hem de bir avuç Müslüman gulamı kapsayabilecek esneklikte bir kategorideki bu kimselere vermesini skandal

---

⁹ P. Hardy, "Baranî", *Encyclopadia of Islam*, yeni basım (Leiden, 1960), II, s. 1036. Müslüman Hindistan'da Beranî'nin yeri Peter Hardy tarafından kapsamlı olarak değerlendirilmiştir, Hardy, *History of India*, editör M. Hasan (Meerut, 1969), ss. 37 – 52.

addettiği için, bunların öfkesini üzerine çekmişti. Beranî'nin aile tarihine ilişkin çok fazla bilgimiz yoktur ama bunlar kesin olarak yüzyılın başında Delhi'de belli bir üne sahip kişilerdi: Anne tarafından büyük babası Balaban'ın en güvenilir emirlerinden birinin Vekil-i Dar'ı idi ve daha sonra Bengal'da Laknavî Şahnesi olmuştu; babası Sultan Celaleddin Fîrûz'un ikinci oğlunun naibi idi ve daha sonra Duab'da (şimdi Bulandaşir) görevlendirilmişti. Bir amcası Sultan Alaeddin Muhammed Kalaç'ın hükümdarlığı boyunca Delhi'de *kütvâl* idi.¹⁰ Muhtemelen ailede memlûk kökeni yoktur ve özgür Orta Asya göçmenliği ihtimali düşünülebilir.

Onun Fetva-i Cahandarî adlı eseri merhum sultan Muhammed İbni Tuğluk'un iltifat ettiği kökeni belirsiz insanlara yönelik kınamalarla doludur. Beranî'nin Sultan Firuz Şah Tuğluk'un gulamları, muhtemelen Kalaçların hâkimiyetinden beri görülmedik ölçüde artan bir oranda yönetimde istihdam etmesini hoşnutsuzla karşıladığına şüphe yoktur. Bu arka plan akılda tutulursa, Beranî'nin bir yüz yıl önce köle komutanların gücü ve memuriyetleri kötüye kullanmış olmalarını şiddetle ayıplaması daha büyük bir önem kazanır, çünkü o Kırkların kötü yönetimini kınarken mutlaka onun – ve okurlarının – zihninde güçlü gulamların boyunduruğuna dair kendi zamanındaki hikâyeler de vardır.

Beranî'nin Kırklar'a altı farklı atfından ikisi özel olarak belirli gulamlara yöneliktir. Kalan dördünden ilki Gıyaseddin Balaban'ın hâkimiyetine dair bölümün başında yer alıp, bizzat sultanın kendisinin de Şemsî memlûklardan biri [örneğin Sultan Şemseddin İltutmuş'a ait bir memlûk] ve azat edilmiş kırk Türk köleden biri olduğu şeklindedir.¹¹

Daha sonra Şemseddin İltutmuş'un ölümünün ardından Sultanlığın düşüşe geçmesinden söz ederken, zevk düşkünü, genç ve deneyimsiz hâkimlerin idaresinde, güç ve zenginliğin, han yapılmış olan Şemsî kölelerin ellerine nasıl geçtiğini anlatır. Bu sultanların hâkimiyetleri süresince “Kırklar denilen bu Türk memlûklar” özgür doğmuş emir ve melikler pahasına, “yönetim üzerinde

¹⁰ Encyclopedia of Islam, aynı yer.

¹¹ Ziyaeddin Beranî, Tarih-i Firuzşahî, editör Seyyid Ahmed Han (Kalküta, 1862), s. 25: *Balaban ki banda-yi az bandagân-i shamsi bad va dar mayân-i bandagân-i turk-i chihilganî azad shuda* .

bütün gücü ellerine geçirmişlerdir.”¹² Sultan Şemseddin İltutmuş’un ölümünden sonra Kırklar el attıkları her şeyde başarılı olmuşlardır.¹³

Beranî ayrıca onların, kendi aralarından olsa dahi, her hangi bir lidere boyun eğmekteki isteksizliklerini vurgular. Bu gerçek Balaban’ın emsalleri arasından yükselişine karşı ortaya çıkan muhalefette kendisini göstermiştir. Beranî şöyle yazar: ...Şemsî memlûkların hepsi aynı maiyetten oldukları [*taştâr* terimi Sultanın kişisel hizmetkârına karşılık gelir] ve kırkı da [birlikte] aynı şekilde eğitim aldıklarından, hiç biri bir diğerinden emir almaya ya da bir diğerine boyun eğmeye yanaşmıyordu.¹⁴

Aslında bize ulaşan bütün bilgiler bundan ibarettir. Özetlemek gerekirse, Kırklar, aslında Sultan Şemseddin İltutmuş’a ait bulunan, hepsi birlikte Sultan’ın maiyetinde görev yapan ve her biri han rütbesinde bulunup, bundan dolayı kendisini kalan otuz dokuzu ile eşit addeden, kırk kişilik bir Türk gulam grubuydu (Beranî *bende* terimini kullanır).¹⁵ Beranî’nin özel olarak Kırklar’dan söz ederken Bendegân-i Şemsî’den de bahsetmesi dikkat çekicidir ve bu bilgi Kırkların hangi bakımlardan, bazıları Sultan Şemseddin İltutmuş’un ölümünden sonraki yıllarda önemli iktidar mevkilerine gelen diğer Şemsî memlûklardan ayrıldığını belirlemek açısından önemlidir. Elimizdeki tek ipucu Beranî’nin

¹² A.g.e., s. 26: *Bandagân-i Turk ihsân-râ chihilgânî miguftand bar umûr-i mamlakati mustaali shudand va bâ quwwat va shaukat gashtand*. [Türk memlûklarına Kırklar derlerdi. Onlar, memleket meselelerine alışıp güçlü ve kuvvetli oldular]

¹³ A.g.e., s. 27: *Va ba’di naql-i Sultan Şemseddin bandagan-i Türk-i chihilgani u kamıyab gashtand*. [Ve bazıları Sultan Şemseddin yanında Türk kölemenleri olup istediklerine kavuştular]

¹⁴ A.g.e., s. 28: *Va az ânki bandagân-i shamsi khwdja tâsh bada va har chihil banda ba-yak karrat buzurg shudandyaki mar digarî-râ sarfura nayâvardi va ita’at nakardî*. [Şemsî memlûkların hepsi aynı maiyetten oldukları ve kırkı da aynı şekilde büyüdüklerinden hiç biri diğerinden emir almaya ya da diğerine itaat etmeye yanaşmıyordu]

¹⁵ Belirtmek gerekir ki, Mugal dönemi tarihçileri Beranî’nin orijinal ifadesi üzerinde dikkatle durmuşlardır. Böylece Nizameddin Ahmed, *Tabakat-ı Ekberî*’de (ed. B. De, Calcuta, 1913, s. 78) Balaban’ın tahta çıkışını şu şekilde anlatır: Sultan Gıyaseddin, Sultan Şemseddin’in kölelerinden, Kırklar olarak bilinen guruptan bir memlûğu idi. Sultan Şemseddin’in her biri emir rütbesine ulaşmış kırk kölesi vardı ve bunlara Kırklar denirdi. Bu açıkça Nizameddin Ahmed’in kaynakları arasında zikrettiği Tarih-i Firuz Şahî’den alınmıştır ama aynı durum Abdülkadir Badaunî’nin *Muntahab el-Tevarih*’i için de geçerlidir. On yedinci yüzyılın başlarında Firişte, Gülşen-i İbrahimî adlı eserinde, kullandığı kaynaklarla teyit ederek bu kısa açıklamayı genişletmiştir. Burada kullanılan tercüme J. Briggs, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India*, Londra, 1829, 4 Cilt, I, s. 249. Şemseddin’in hükümdarlığı döneminde onun çok sevilen kırk Türk kölesi birbirlerini desteklemek üzere bir anlaşma yaptılar ve onun ölümünden sonra da imparatorluğu aralarında paylaştılar. Daha sonra aralarında kıskançlıklar ve anlaşmazlıklar baş gösterdi ve mevcut anlaşmanın hayata geçirilmesini engelledi.

kırklardan ilk kez bahsederken Balaban'ı "azat edilmiş kırk Türk memlûktan biri" olarak tanımlamasıdır.¹⁶ Gulamların Hindistan, İran ve Orta Asya'da istihdam edildikleri bütün bir dönem boyunca, çağdaş kaynaklar azat etme meselesiyle ilgili ve memlûk komutanlar hacib ya da emirliğe terfi ettirildiklerinde resmen azat edilmelerinin az çok kendiliğinden olup olmadığı konusunda suskundurlar. Pratik gerekçelerle, elbette, bir gulam etkin sayıda birliklerin başında bulunuyorsa ya da zengin bir ıktai varsa, yasal durum sorunu konu dışı kalıyordu. Bu şartlar altında memlûk konumunun ne anlama geldiği tam olarak açık değildir. Görünüşe göre bir memlûk, başka bir memlûğa sahip olabiliyordu (Şemseddin İltutmuş, Kutbeddin Aybek'in ve o da Sultan Muizzeddin Muhamed ibni Sam'ın memlûğu idiler) ve bir efendi bazen kızlarından birini sevdiği kölelerinden birine verebiliyordu (Kutbeddin Aybek'in Şemseddin İltutmuş'a yaptığı gibi). Muhtemelen köle statüsü en çok yüksek rütbeli bir gulam öldüğü zaman, malının nasıl tasarruf edileceği konusunda sorun oluyordu. Örneğin Cüzcani, Gıyaseddin Balaban'ın ilk olarak Bağdat'ta köle olarak satılmasından başlayarak Sultan Nasıreddin Mahmud'un damadı ve Delfi'nin fiili hâkimi olmasına dek bütün kariyeri hakkında detaylı bilgiler aktardığı halde, onun azat edilmesine dair hiçbir bilgi vermez. Görünüşe göre yüksek rütbeli memlûk komutanlar söz konusu olduğu zaman, resmen azat edilme mevzuu önemli bir sorun teşkil etmiyordu. Bundan dolayı, Beranî Kırkları azat edilmiş Şemsî memlûklar olarak tanımlarken, onları ait oldukları gruptaki diğer kişilerden ayıran önemli bir farka işaret etmekteydi. Kanaatimce, söz konusu kırk kişinin hepsinin aynı anda, meşhur bir olayla azat edilmiş olması ve bu durumun Delhi halkının hatırasında uzun süre canlı tutulması, Beranî'nin yaşadığı dönemde mümkündür.¹⁷ Eğer böyle ise olay Sultan Şemseddin İltutmuş'un hâkimiyetinin son yıllarında vuku bulmuş, ya da muhtemelen Rükneddin Fîrûz ya da Raziyye'nin 633 / 1236'da tahta çıkışına denk gelmiş olmalıdır. Kölelerin azat edilmesi dindarlık göstergesi kabul edildiği için, genellikle bir efendinin ölüm döşeğinde gerçekleştirilirdi. Söz konusu grubun da özgürlüğüne Sultan Şemseddin İltutmuş'un 633 / 1236'daki ölümü dolaylarında kavuştuğu düşünülebilir.

¹⁶ Beranî, s. 25.

¹⁷ Bin kölenin azat edildiği meşhur bir olay Abbasi Halifesi Mütevekkil (232–247/847–881) tarafından, oğlu el-Mutaz'ın sünnet kutlaması vesilesiyle verilen ziyafette gerçekleşmiştir. Bkz. C. E. Bosworth, *The Book of Curious and Entertaining Information. The Latâ'if al-ma'arif of Tha'âlibi* (Edinburgh, 1968), ss. 100–101.

Beranî, kendi ifadesine göre, yaşadığı dönemden önceki yüzyıla ait bilgilerini babasından ya da dedesinden dinlemiştir¹⁸ ve bundan dolayı Kırkların gerçekten kırk köleden mi müteşekkil olduğu, yoksa terimin kalabalık bir sayıyı ifade etmek üzere dinî anlamda mı kullanıldığı konusunda emin olamayız. Ancak 633/1236 dolaylarında kırk yeni azat edilmiş az ya da çok bağlı memlûk komutan grubunun mevcut bulunduğunu farz edersek, on yıl kadar bir zaman zarfında bu sayının aynı kalmasını düşünmek gerçekçi olmaz. Rükneddin Fîrûz ile Raziyye'nin ölümlerini izleyen devlet yönetimini ele geçirmeye dönük saray isyanları, önce Muizzeddin Behrâm (637 – 639 / 1240 – 1266), ardından Alâeddin Mesud (639 – 644 / 1242 – 1246) ve son olarak da Nasreddin Mahmud (644 – 664 / 1246 – 1266)'un tahta çıkmasıyla sonuçlanmıştır. *The Cambridge History India* eserinde Sör Wolseley, Balaban'ın ardılları zamanında da Kırklar'ın halen bağlı bir grup olarak bulunduğunu, aslında saraydaki önde gelen asillerin sayılarına göre belirlendiğini öne sürmektedir.¹⁹ Ancak sadece matematiksel ihtimal zemininde değerlendirildiğinde dahi, bu pek mümkün görünmemektedir. Asıl Kırklar'ın zaten üst rütbeli memlûk komutanlar olduğu iddia edilecek olursa, Sultan Şemseddin İltutmuş'un ölümü dolaylarında hacibler ve emirlerin çoktan otuzlu yaşların ortalarında olmalarını gerektirir.

Selçuklu Veziri Nizamülmülk (408 – 485 / 1018 – 1092), *Siyasetname*'sinde yetenekli bir gulamı emir seviyesine terfi ettirmek için en uygun yaşın otuz beş olduğunu düşündüğünü vurgulamıştır.²⁰ Her ne kadar Nizamülmülk'ün on birinci yüzyıl İran'ında gulamların eğitimi için öngördüğü *cursus honorumun* [memuriyet kariyeri] kayıtsız şartsız on üçüncü yüzyıl Delhi Sultanlığı şartlarında uygulanması tehlikeli olsa da, Balaban'ın kariyerinin ilk dönemleri hakkındaki bilgilerimizin kısıtlı olduğu gerçeği hâlâ karşımızdadır. Çağdaşları onun bu yaşlarda bağımsız güç ve yüksek memuriyet sahibi olduğu izlenimini uyandırmaktadırlar. 664 / 1266'da Balaban'ın yerine – daha iyi bir adayın yokluğu ya da böyle bir adayın ortadan kaldırılmasıyla – damadı geçtiğinde, o çoktan, her ne kadar faal de olsa, altmışlı yaşlarında bir adamdı. Orijinal Kırklar'ın halen hayatta bulunan diğer üyeleri de ondan daha genç olamazlardı. Ama her durumda, bir on üçüncü yüzyıl Türk komutanının tahmini

---

¹⁸ Beranî, s. 25.

¹⁹ *The Cambridge History of India*, III, ss. 74 – 78.

²⁰ Nizamülmülk, a.g.e., s. 134. tr. s. 107. Ayrıca bkz. C. E. Bosworth, *The Ghaznavids* (Edinburgh, 1963), ss. 102 – 103.

yaşam süresi göz önüne alındığında, asıl Kırklar'dan bir avuç adamdan fazlasının, aralarındaki en amansız ve başarılı üyenin eski efendilerinin tahtına çıktığına tanıklık edecek kadar uzun süre hayatta kaldığını düşünmek, gerçekçi olmayacaktır. Balaban'ın hükümdarlığına ilişkin anlatısında Beranî, asıl Kırklar'a mensup olan sadece üç emirin ismini vermektedir: Balaban'ın kendisi; Sultan'ın kuzeni, Lahor ve Batında'nın yöneticisi Şir Han Sungur; Şir Han Sungur'un ölümünden sonra onun iktalarından bazılarını alan Tamar Han. Şir Han Sungur elbette görece iyi bilinen bir isimdir ama Tamar Han hakkında bu bilgiden ötesine sahip değiliz. Beranî ondan Kırklar'dan biri olarak bahsederken, Tamar Han'ı 644 / 1246'da vefat eden Avad'ın idarecisi büyük Kıpçak Emiri Tamar Han ile karıştırmış olması da mümkündür. Her ne kadar açık olmayan bir şekilde, Sir Wolseley Haig'in belirsiz bir nedenle seçkin sınıf olarak belirlediği, eski Şemsî kölelere ve Balaban'ın şahsî kölelerine atıflar yapılmışsa da, bu üçünden başka, Kırklar'a mensup olduğu belirtilen bir emir yoktur. Örneğin Beranî, elde edebildiği bilgiler temelinde, Balaban ile yakın ilişkide olan Adil Han ve Tabar Han gibi Şemsî köleleri Kırklar arasında saysa idi, bunu kesinlikle belirtirdi. Diğer yandan ona ulaşan kaynakların doğasına bakıldığında, Beranî'nin Kırklar'a dair pek çok şey duymuş olduğu halde çok azının adlarını öğrenebildiği düşünülebilir. Böylece onun adını zikrettiği iki emir, kanaatimce Kırklar'a dâhil edilmelidir: 662 / 1264'te vefat eden asi Bengal valisi, oğlu Tatar Arslan Han, babasının ölümünden hemen sonra Balaban'a itaat eden Arslan Han Sancar ile Balaban'ın kendi biraderi Melik Kişili Han. Ancak bu isimlerin hiçbirisi Kırklar arasında sayılmamıştır.

Cüzcanî'nin Kırklar'dan hiç söz etmemiş olduğunu daha önce belirtmiştik. Yine de o Tabakat-ı Nasırî'ye çalışmanın yaklaşık onda biri kapsamında, başlıca yirmi beş Şemsî melikin tezkiresini ya da kısa biyografik öykülerini anlattığı bir bölüm eklemiştir. Bu yirmi beş melikin, Hint kökenli olması muhtemel Melik Hindu Han Mehtar-i Mübarek dışında tamamı Türk'tür. İstisnasız hepsi Sultan Şemseddin İltutmuş'un kölesi olmuşlardır ve şöhret kazanmalarını ona borçludurlar. Ayrıca hepsi, o ya da bu şekilde, en az bir Şemsî Sultan'ın hâkimiyetinde önemli bir rol oynamışlardır. Cüzcanî'nin tezkiresinde neden özellikle bu meliklerin hayatını seçtiği açık değildir ancak bu tercih tamamen tesadüfî olmasa gerek. Her ne kadar kendisi (aralarında Balaban'ın sorgusuz yer aldığı ve muhtemelen en başta geldiği) hayır sahiplerine minnettarlığını belirtse de, seçimin tamamen eski iyiliklerin karşılığını vermek ya da gelecekte bir çıkar sağlamak amacıyla yapıldığını öne

sürmek yanlış olacaktır. Cüzcanî'nin yazdığı zamanlarda (1260'ların erken dönemlerinde) yirmi beş melikten on sekizi – her ne kadar aileleri onların isimlerinin çarpıcı bir şekilde kaydedilmesinden şüphesiz onur duyacaklarsa da – artık hayatta değildir. Dikkate almaya değer bir tez, Cüzcanî'nin bu isimleri Kırklar'ın çekirdeğinden seçmiş olmasıdır. Bunların yaptıkları işler Beranî'nin zamanında hafızalarda yerini korumakla birlikte, bir iki tanesi dışındakilerin isimleri unutulmuştur. Olasılıkla asıl Kırkların bakiyesi olan başkaları da vardır ama sayılan bu yirmi beş kişinin dışında kalanlar, 1230'ların sonlarında ve 1240'ların başlarında ölmüş ya da ortadan kaybolmuş olmalıdır. Bunlar Beranî'nin Kırklar tanımına tamamen uymaktadırlar: Türkler, Şemsî köleler, yüksek memuriyetleri ve unvanları ellerinde tutanlar. İlginçtir ki, Beranî'nin Kırklar arasında saydığı üç isimden ikisi – Balaban ve Şir Han Sur – Cüzcanî'nin tezkiresinde de zikredilmektedir. Tamar Han'ın burada yer almadığı doğrudur, ancak bu yokluk onun görece önemsiz bir rol oynamasından kaynaklanabilir. Dahası, yukarıda da öne sürdüğümüz gibi, Beranî'nin onu Kırklar'a dâhil etmekle hata yapmış olması da muhtemeldir. Cüzcanî'nin listesi, daha önce saydığımız Melik Tamar Han-i Kiran, Melik Arslan Han Sancar ve Melik Kişili Han'ın da aralarında olduğu, Şemsî döneminde en etkin olan figürlerin büyük çoğunluğunu kapsamaktadır. Eğer bu iddia doğru ise ve Cüzcanî'nin sözünü ettiği yirmi beş melik Beranî'nin Kırklar'ının önde gelen kişileri kabul edilirse, bu anlaşılması zor grubu daha açık bir perspektiften değerlendirme yolunda bir adım atılmış olur.